

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА НАЧАЛНАТА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ ПРЕЗ СОЦИАЛНО- ПЕДАГОГИЧЕСКИТЕ ТЕОРИИ

Красимира Петрова

Целта на тази студия е да представи едни от водещите теории в социално-педагогическата практика, отнесени към началната училищна възраст, за да се открият по-добре и психологичните специфики в детското развитие.

1. Началната училищна възраст – кратка психолого-педагогическа характеристика

Началната училищна възраст е период, обхващащ 6/7 – 10/11 години от живота на детето, с новопоявяваща се водеща дейност – учене, което предполага бурно развитие на детската личност. Освен смяната на водещата дейност, паралелно се развиват и останалите – игра и труд. Игрите стават все по-сложни, по-сюжетни и изискващи различни форми на активност. В същото време физиологичното развитие на детето е достигнало етап, в който укрепналата костна и мускулна система, формираната познавателна и емоционално-волева сфера, предполагат нужда от нови стимулни въздействия за развитието на детето. Началната училищна възраст е тази, която слага начало на развитие и на елементарните трудови навици, ориентирани пред всичко към самообслужването, но и към битовите задължения към семейството на децата.

В процеса на социалната и личностна промяна се наблюдават моменти на неадекватност между индивидуалната жизнена дейност и изискванията на социалната среда. Като резултат, поява на съпътстващи възрастовите периоди кризи, които имат психологически, социалнопсихологически и личностни измерения.

Те могат да се обобщят в следните три сфери:

- смяна на водещата дейност и адаптация на личността към особеностите, условията и изискванията на дейността;
- начин на реализиране на взаимоотношенията с другите;
- изграждане на “Аз”-образа.

Според съдържанието на тази схема, може да бъде направен опит за кратко проследяване на динамиката на личностното развитие в училищна възраст.

Постъпването в училище е труден период за детето. Влизайки в училище, то се сблъсква с нова роля, тази на ученика, като този нов статус се възприема и осмисля най-напред чрез външните атрибути – чанта, чин и т.н., а заедно с това се налага и нова организация в неговия живот, то се превръща в активен участник в една нова общност, в организацията на един учебен процес, който изисква съобразяване с дисциплина, ред, подготовка за другия ден, някаква форма на отговорност и ангажираност. Играта престава да бъде водеща дейност, както му се иска да бъде на детето и се налага като такава учебната. Появява се нов тип активност, развиват се нови функции, дейности и организации, формират се умения за четене, писане, а те налагат своя отпечатък върху познавателната, мотивационната и емоционално-волевата сфера в личностното развитие.

Основен проблем за първокласника е адаптацията към новите условия на учене и общуване с другите. Разширява се кръгът от общуващи – били те съученици или учители. Променя се отношението към собствената личност, към собствената дейност.

Адаптацията е сложен и противоречив процес, който образно може да се нарече „психологическо пристигане на детето в училище”, който е свързан с много проблеми за малкия ученик и от който в известна степен зависи по-нататъшното отношение на детето към училище. Когато малкият ученик не успее да отговори на изискванията на ситуацията, се приема, че му е необходима специализирана педагогическа помощ. Тя трябва да е така подбрана, че да

компенсира дефицита от знания, умения и навици на детето или да модифицира изискванията към него.

Адекватното отговаряне на адаптационния процес може да бъде преценявано в най-малко три сфери [3, 4]:

- оценка на постиженията на детето в изпълнение на поставените му учебни задачи;
- оценка на умението за самоконтрол на поведенческите изяви;
- оценка на комуникативните способности на малкия ученик във взаимоотношенията с другите.

Преодоляването на тези кризисни моменти позволява на малкия ученик да навлезе в следващата степен на образователно равнище, а именно – средна училищна възраст.

Специфичното за възрастовия период, отнесено към обучението е, че всички предишни натрупвания оказват влияние върху преценката на настоящата ситуация. Освен посоченото, това е времето на бурни промени във физиологията на детето, които то не успява да разбере, а е принудено да приеме. Неразбирането е придружено с напрежение и възможните реакции на това напрежение са с широк спектър на проява – от страх през срам, негативизъм и други защитни реакции, които са с подчертано дезадаптивен характер.

Чувството за самостоятелност или поне стремежът към него мотивира децата да се самовъзпитават и самоусъвършенстват, което означава нараснало самосъзнание.

2. Резилианс в начална училищна възраст

Резилиансът е способността на личността да се справя със ситуации на трудности (физически, психологически, социални), без да се променят хората непременно в негативен аспект. За детето от начална училищна възраст, това е способността да се справя с предизвикателствата, без те да нанасят травми върху него.

Ако се направи опит за съотнасяне на адаптацията, усвояването на новата роля и справянето с новите знания и умения към изведените от Е. Гротберг три източници на резилианс (Аз мога, Аз съм и Аз имам), то за детето на начална училищна възраст, това би означавало [8]:

В сферата „Аз имам“:

- хора, в които вярвам и които ме обичат;
- имам граници, които ще ми поставят, ако има опасност за мен;

- има кой да ми покаже как да се справя по-добре със задачите си;
- има кой да ме научи на това, което е необходимо да знам.

В сферата „Аз съм“:

- човек, когото другите харесват и обичат;
- човек, който се отнася добре с останалите;
- отговорен, уважавам другите;
- сигурен, че нещата за мен завършват добре.

В сферата „Аз мога“:

- свободно да говоря за неща, които ме притесняват;
- мога да се справям с трудностите;
- да се самоконтролирам;
- да помоля някого за помощ, когато имам нужда от подкрепа.

Възрастните могат да формират резилианс, когато:

- предоставят безусловна любов;
- изразят любовта по подходящ начин;
- използват ограничения, успокояващо поведение и устни напомняния, за да помогне на детето да управлява и модулира чувства, особено негативни чувства и импулсивни реакции;
 - изясняват правилата, ограниченията, очакванията, защото това създава усещане за стабилност и устойчивост;
 - използват положителни подкрепления при усвояване на успешни социални модели;
 - дават възможност на детето да изпробва наученото, да греши и да се самоуправлява;
 - насърчават комуникация между себе си и детето.
 - насърчават нарастващата независимост на детето;
 - обучават детето да поема отговорност за последствията от поведението си;
 - да показват съпричастност при гняв или страх, подкрепяйки детето в трудности, а не оставяйки го само със себе си и с проблемите си.

В обществото битуват схващания, че животът на децата е лесен, безпроблемен, спокоен, безгрижен. Истината е, че и при децата, чийто живот протича без травми и болка, трудности има и подкрепата на възрастните е предпоставка за успешна реализация на децата, най-вече поставяйки акцент върху силните страна на децата, а не върху рисковите фактори, защото резилианс се формира

чрез подкрепа на протективните фактори, при оценка на рисковите такива, без да се задълбава в интерпретирането на последните.

В „Проект обучение по стандарти за правораздаване на непълнолетни...” [4, 108] е направен сполучлив опит за илюстриране на факторите, водещи до формиране на резиланс при децата, а именно:

- първо, задоволяване на базисните потребности на децата,
- второ, цялостно възприемане на детето, независимо от отделни негови поведенчески прояви,
- трето, стабилно социално обкръжение,
- четвърто, откриване на смисъл в задачите, отговорностите, дейността, някои личностни особености като самоуважение,
- пето, развити социални способности и компетенции и позитивни преживявания, свързани с нови роли, нов статус, ново обкръжение и нова среда.

3. Ролята на сигурната привързаност в НУВ

Теорията за привързаността се свързва с името на Дж. Боулби и в най-общия смисъл се отнася до обясняване на взаимоотношенията „родител – дете”, като за отправна точка се приема аксиомата, че децата имат нужда от сигурни взаимоотношения с възрастните, за да се развият социално, физиологично и психически.

Като първоизточници на привързаността се приемат родителите или заместващите ги, като с възрастта този кръг от значими хора се разраства. От значение обаче са първите години от детското развитие, които са предпоставка за бъдещо емоционално-поведенческо развитие. [9]

„Качеството на привързаност е стабилен феномен. Децата, които имат надеждна привързаност със своите родители, запазват тази стабилност във времето. От друга страна, има тенденция те също да формират стабилна привързаност със своите деца. Случаите, в които децата с надеждна привързаност променят статуса си с ненадежден, се дължат най-често на загуба на родител, насилие, развод или болест в семейството.” [6]

От казаното става ясно, че трудно се компенсира липсата на привързаност още от ранна бебешка възраст, което е в съзвучие и с психосоциалния модел на Е. Ериксон за формирането на „базисното доверие” в орално сензитивния период. [1]

В теоретичните разработки са изведени ясни критерии за видовете привързаност. [5] Така че можем да говорим за:

СИГУРНА ПРИВЪРЗАНОСТ: Малкото дете показва, че е разстроено при раздялата. При повторна среща с родителите реагира положително. Активен контакт с очи, взаимност, явно предпочитание към родителя или обгрижващия. Родителят реагира последователно и по подходящ начин. Проявява бдителност и чувствителност. Взаимността характеризира взаимодействието между родителя и детето. Детето смята родителя за източник на безопасност и сигурност. Детето притежава: умение да създава и поддържа близки, стабилни и интимни отношения, самоувереност, самочувствие, компетентност, доверие и емпатия. Като резултат – в поведението на детето се забелязва желание да се ангажира и сближи с възрастните.

НЕСИГУРНА ПРИВЪРЗАНОСТ: вариантите в несигурната привързаност са няколко:

- **тревожно-отблъскващо поведение:** Малкото дете се страхува и вълнува, когато родителят си тръгне. Трудно се успокоява при повторна среща. Детето изисква вниманието на родителите и в същото време упорито ги отблъсква. Двойствеността е основна характеристика: нужда /раздразнение, зависимост/ отблъскване. Родителят е нечувствителен, непоследователен, непредсказуем, въпреки че не е враждебен и отхвърлящ. Детето смята, че родителя не е на разположение или не се отзовава, поради което: близостта и реагирането не са трайни, отношенията са непоследователни и ненадеждни; то проявява зависимост, раздразнение, отблъскване и агресия, понякога пасивност; а отношенията се характеризират с конфликт и двойственост или противопоставяне

- **тревожно-отбягващо поведение:** Детето изглежда неспокоено от напускането на родителя. При връщането му го пренебрегва или го избягва. Държи се бдително и внимателно, проявява слаба дискриминация, няма конкретни предпочитания. Родителят е нечувствителен, безразличен и отхвърлящ сигналите и нуждите на детето. Във взаимодействието родител-дете няма топлина, обич и внимание. Детето смята, че родителя може да го отхвърли, което води до емоционална самостоятелност, тоест, трудности при създаването и поддържането на близки отношения; избягване на емоционална близост, показва страх от ангажиране, очаква да бъде отхвър-

лено; детето е принудено да разчита на себе си, проявява слаба емпатия и ниска самооценка. Резултатът е отдалечаване от близките.

• **разстроено поведение:** Поведението на малкото дете е объркано и неподредено. Може да показва поведение, както на поведението на отбягване, така и на поведението на отблъскване. Няма защитна стратегия за справяне с тревожността. Родителят е неефективен, безпомощен, враждебен или плашещ. Детето го смята за страшен или за уплашен. Детето проявява тревожност/обърканост, които са неуправляеми; взаимоотношенията са източник на объркване; не е нито дистанцирано, нито ангажирано, присъства, но е емоционално недостъпно. Като обобщение – неутрално.

Като положителни последици от сигурната привързаност:

- Реализиране на интелектуалния потенциал
- Разбиране на възприеманото
- Логично мислене
- Формирани социални чувства и умения
- Доверителност във взаимоотношенията
- Самодостатъчност и самоувереност
- Устойчивост на стрес и фрустрация
- Нормални ревностни преживявания
- Развити умения за преживяване на страховете и притесненията.
- Висока самооценка

Тези характеристики поставят следните задачи пред родителите или заместващите ги:

- Осигуряване на подслон и закрила
- Храна и чиста вода
- Топлина и облекло
- Поддържане на чистота и хигиена
- Движение и почивка
- Слънчева светлина и чист въздух
- Пространство за движение и игра
- Профилактика и лечение на болести и наранявания
- Обучение по безопасност и грижа за себе си
- Възможности да се учат от опита и да правят грешки
- Повишаване на личната, социална и финансова независимост
- Възможности за поемане на отговорност за тяхното собствено поведение

- Чувство за загриженост към другите хора
- Възможности да дават принос към ежедневиия живот в дома или в социалната група. [5]

4. Дете в рискова ситуация

От „Допълнителните разпоредби” дете в риск, което по смисъла на 33Д [2] е:

а) чиито родители са починали, неизвестни, лишени от родителски права или чиито родителски права са ограничени, или детето е останало без тяхната грижа

б) което е жертва на злоупотреба, насилие, експлоатация или всякакво друго нехуманно или унижително отношение или наказание в или извън семейството му

в) за което съществува опасност от увреждане на неговото физическо, психическо, нравствено, интелектуално и социално развитие

г) което страда от увреждания, както и от трудно лечими заболявания, констатирани от специалист

д) за което съществува риск от отпадане от училище или което е отпаднало от училище.

Рисковото поведение в посочената възраст се отнася най-вече към близкото обкръжение на детето, което всъщност е неговото семейство – непосредствено, а в много случаи – и разширено. Така че когато говорим за дете в риск, то е добре да имаме предвид следните рискови семейства, които са предпоставка децата да изпаднат в неблагоприятно социално положение:

- семейства, живеещи под екзистенциния минимум
- семейства, представители на етнически малцинства
- непълни семейства – поради разводи, смърт, самотни родители
- приемни семейства
- семейства с осиновено (осиновени деца)
- семейства с болни, инвалиди, психично болни хора
- семейства, живеещи в криминогенна среда – крадци, злоупотреба с наркотици, алкохол, проституция
- семейства с хоспитализирани членове, с членове в пенитенциарни или сходни такива заведения
- семейства с прояви на насилие от всякакъв характер
- семейства с безработни членове

- семейства – имигранти, бежанци;
- семейства с реинтегрирани деца;
- семейства в развод или влошени взаимоотношения.

Както и при децата, и тук, вариациите са много и преди всичко рисковите фактори са комбинирани.

Идеята за социалния риск обогатява представата за децата в начална училищна възраст и с небезизвестната теория за синдрома на родителското отчуждаване, свързана преди всичко с конфликти между родителите, които се отнасят към бъдещото взаимодействие с тяхното дете по време на раздели и дори без наличие на раздели, но силни семейни кризи. Началната училищна възраст съвпада и с един от кризисните етапи в развитието на брачната двойка, а именно настъпващите проблеми около 7 – 8 година от брачното съжителстване на родителите. Доста често това води до разводи, до разстроени бракове, до отчуждения между двойката, отразяващи се върху детското развитие.

Десетте водещи белези на отчуждаване са:

1. Даване на детето правото на избор дали се среща или не с другия родител.
2. Говорене на детето на детайли, свързани със семейните взаимоотношения или причините за развода.
3. Отказване да се признае, че детето може да пожелае да пренесе различни собствени виждания между двете родителски позиции.
4. Резистиране или отказване да се кооперира между непозволяващия друг родител до училищните и медицински документи и извънучилищни активности.
5. Единият родител обвинява другия за финансови проблеми, разделяне на семейството, промени в живота или имане на друг интимен партньор.
6. Уреждане на забавления и други заетости по време съвпадащо с посещенията при другия родител.
7. Питане на детето да избере единия родител спрямо другия или реагиране с натъжаване или нараняване на детето, заради прекарано добро време с другия родител.
8. Когато детето не може да даде съображения за яда към единия родител или дава неясни причини, без никакви детайли.

9. Употреба на детето като шпионин за получаване на повече информация, която самия родител употребява или изисква от детето за личния живот на другия родител.

10. Отправяне на запитвания към другия родител чрез детето, противоречиви на съдебните правила.

Като противовес на горепосоченото, **Ричард А. Гарднер**, откроява двадесет фактора [7], които могат да протектират детската личност, включително и в случаите, когато трябва да се вземе решение кой родител е за предпочитане да поеме основната грижа за децата:

1) По-силната, по-здравословна психологична връзка – определено единият родител има по изразена взаимовръзка с детето, която се оценява през теорията за привързаността.

2) Родителски капацитет – оценката на родителския капацитет е задължително условие за грижата за детето и по-конкретно – образование, основни грижи, емоционална топлина, стабилност, умения за напътствия и ограничения, стимулиране на детето, сигурност и т.н.

3) Ценности и морал – трудно може да се прецени кой родител е по-морален, но все пак, изследването на ценностната ориентация дава информация за убежденията и светогледа на хората.

4) Възможност от страна на родителя да бъде на разположение на детето си – по-нормалното работно време, по-ясните времеве и пространствени ориентири са предпоставка за повече време с детето.

5) Съпричастност към образованието на детето (в учебно и извън учебно време) – организиране на извънкласни форми и участие на родителя в тях, от една страна, и от друга, интерес към постиженията, успехите и неуспехите на детето.

6) Грижа за здравето (физическо и душевно) на детето.

7) Оценяване ролята на другия родител при отглеждането на детето – усилия за включване и на другия родител, защото децата не се разделят с родителите си.

8) Родителско сътрудничество – измерва се в желанието и постъпките на родителите да се включват активно в ежедневието на детето си.

9) Комуникативност – определено по-комуникативният родител би поддържал и по-здрава връзка с децата си, а и е условие за развиване на тяхната комуникативност.

10) Поемане на задължението за изхранване, обличане и подслон на детето – финансовата страна на проблема с отглеждането е ключова, тъй като тя покрива базисните потребности на всеки човек.

11) Физическо здраве на всеки един родител.

12) Психологическо здраве на всеки един родител.

13) Наличие на родителски помощници в дома на всеки един родител – възможности включително за наемане на почасови помощници.

14) Разбиране на опасността от въвеждане на детето в родителския конфликт – по-адекватно възприемащият ситуация на раздяла или развод е този, който може да помогне на детето то само да си създаде история и да корегира възможните отклонения от тази история.

15) Съпричастност към душевното обогатяване на детето – тази форма на съпричастност говори за загриженост, отношение и емоционално откликване към потребностите на детето.

16) Разширено семейно присъствие – наличието на възрастни, та дори и нова връзка на единия родител е за предпочитане пред самостоятелно живеещия, обсебен от идеята, че трябва само той да се грижа за децата си.

17) Включване на приятелите на детето – приемане на приятелите на детето, организиране на тържества, събирания и търсене на възможности за разширяване на приятелския кръг.

18) Гордост от детето – отнася се до формирането на висока самооценка у детето, която се определя като резилианс-фактор.

19) Предпочитание на детето – един от основните критерии за преценка на ситуацията, като основната опасност е детето да не е манипулирано от предпочитания родител.

20) Съпричастност към грижата за детето в неравностойно положение – в този случай склонният към разумни компромиси родител е за предпочитане, защото има реална оценка за социалната трудна ситуация на своето дете.

В повечето случаи, при анализ на посочените критерии, е видно, че единият родител превъзхожда другия и вероятно е по-подходящ за отглеждането на детето, защото той ще включи и другия родител в съвместната дейност.

* * *

В съзвучие с целта на студията, се налага убеждението, че трудна е всяка възраст, но познаването на нейните характеристики, пречупени през водещите теории, могат да предложат варианти за разрешаването на кризисните моменти и да послужат за опора на родители и специалисти при работа с децата от началната училищна възраст.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Ериксън, Е.* Идентичност младост и криза. С., 1996
2. Закон за закрила на детето, 2010.
3. *Петрова, Кр.* Кризи в личностното развитие на учениците. – В: Обществено възпитание, 2000, № 1.
4. Проект обучение по стандарти за правораздаване на непълнолетни..., авторски колектив. С., 2002.
5. Учебителни материали по социална работа. С., 2003.
6. <http://detskorazvitie.bg/parenting/attachment.html>
7. <http://diroz.org/storage/docs/1224173776Spektyr-sindromPAS.doc>
8. <http://resilnet.uiuc.edu/library/grotb95b.html#appendix1>
9. <http://www.bindungsdiagnostik.de/index2.html>

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА НАЧАЛНАТА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ ПРЕЗ СОЦИАЛНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИТЕ ТЕОРИИ

КРАСИМИРА ПЕТРОВА

Резюме

Целта на тази студия е да представи едни от водещите теории в социално-педагогическата практика, отнесени към началната училищна възраст, за да се открият по-добре и психологичните специфики в детското развитие.

Ключови думи: криза, начална училищна възраст, теория за привързаността, теория за синдрома на родителското отчуждение, теория за резиланса, риск и дете в риск, семейства в риск, защитни фактори

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF PRIMARY SCHOOL AGE IN SOCIAL AND EDUCATIONAL THEORIES

KRASIMIRA PETROVA

Summary

The purpose of this study is to present some of the leading theories in the social and pedagogical practice relative to primary school age to identify better and psychological specificity in child development.

Key words: crisis school age attachment theory, theory syndrome parent otchuzhdnie theory of resilience, risk and child at risk, families at risk and protective factors